

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

У статті розкрито актуальні проблеми реалізації правових гарантій забезпечення прав і свобод людини та громадянина на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Ключові слова: правові гарантії, права й свободи, людина й громадянин, державний орган, громадська організація, захист, суспільні відносини.

В умовах розвитку України як демократичної європейської країни ключове місце належить формуванню правової системи, в якій одним із основних елементів є права людини з позицій як внутрішньодержавного, так і загальносвітового значення. У зв'язку з цим актуальною проблемою є вдосконалення законодавчої бази в напрямі розвитку та становлення інституту захисту прав людини як одного з основних пріоритетів правової держави. Якою б не була держава за своєю природою, який би режим не панував, права та свободи людини, її взаємодія з державою завжди мали практичне значення, оскільки без урахування цієї взаємодії неможливо встановити в суспільстві порядок, необхідний для панівної еліти або для демократично обраних представників народу.

Важливим засобом захисту прав і свобод людини є гарантії. Вони є системою норм, принципів і вимог, які забезпечують процес дотримання прав і законних інтересів людини. Призначенням гарантій є забезпечення найсприятливіших умов для реалізації конституційно закріпленого статусу людини. Таким чином, гарантії є засобом, що забезпечує перехід від передбачених конституцією можливостей до реальної дійсності. Ефективність гарантій залежить від рівня розвитку загальноправових принципів, стану економіки, рівня розвитку демократичних інститутів, реальності політичної системи суспільства, наявності системи досконалих законів у державі, ефективності механізмів реалізації законоположень, ступеня правової свідомості, правової культури населення, узгодженості інтересів населення та суспільства в цілому й наявності високоефективного органу конституційного контролю. Гарантії є системою узгоджених факторів, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод людини.

Отже, дослідження актуальних проблем реалізації правових гарантій для забезпечення прав і свобод людини й громадянина має велике теоретичне та практичне значення.

Науковою основою для проведення дослідження стали праці учених-правознавців, які досліджували інститут правових гарантій, таких як Н. В. Вітрук [1], О. В. Зай-

чук [8], А. Ю. Олійник [3], Н. М. Оніщенко [4], П. М. Рабінович [5], О. Ф. Фрицький [10], М. І. Ховранюк [5] та ін.

Слід зазначити, що більшість наукових праць присвячено поняттю, класифікації, значенню правових гарантій у системі забезпечення прав і свобод людини й громадянина, однак комплексного дослідження щодо механізму їх реалізації та проблем, які виникають на етапі такої реалізації в сучасному українському суспільстві, не проводилося.

Метою статті є аналіз актуальних проблем реалізації правових гарантій для забезпечення прав і свобод людини й громадянина.

Права та свободи людини й громадянина відрізняються одне від одного. Права людини випливають із природного права, а права громадянина – з позитивного права. Ці дві сторони не повинні протиставлятися одна одній. Говорячи про головне завдання правового регулювання прав і свобод людини та громадянина, треба визнати ці права й надати з боку держави гарантії дотримання та забезпечити захист. А. Ю. Олійник зазначає, що розуміння захисту прав і свобод людини та громадянина включає в себе категорії забезпечення, гарантування та здійснення суб'єктивного права. На нашу думку, з нею не можна не погодитись. Забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні – це створення сприятливих умов для їх здійснення, охорона, захист суб'єктивних свобод від правопорушення, відновлення порушеного права компетентними державними органами чи органами місцевого самоврядування, їх посадовими або службовими особами та об'єднаннями громадян, застосування матеріальних чи процесуальних юридичних засобів [3, с. 153].

У суспільному житті реалізацію прав і свобод забезпечують правові гарантії, що є правовими засобами та способами, за допомогою яких реалізують, охороняють, захищають права та свободи громадян, поновлюють їх порушені права. Дотримання правових гарантій є однією з головних умов забезпечення законності та правопорядку в державі та в усіх сферах суспільного життя. Гарантії становлять відповідну систему й разом, у сукупності, забезпечують систему прав і свобод людини та громадянина.

Серед науковців і юристів-практиків іноді існує дещо звужений підхід до розуміння

та вирішення проблеми гарантій прав людини. Під такими гарантіями, як правило, розуміють лише правові засоби їх охорони, що надто звужує ці поняття, їх система включає не тільки засоби, що спрямовані на охорону прав людини, а й засоби, за допомогою яких безпосередньо забезпечують їх реалізацію на основі закону. О. Ф. Фрицький зазначає, що правові гарантії – це надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості умовам, необхідним для того, щоб кожна людина могла скористатися особистими правами й свободами [10, с. 177]. На нашу думку, поняття правових гарантій прав людини як системи умов, засобів і способів забезпечення можливостей для реалізації цих прав вживають зазвичай для визначення гарантій у широкому розумінні цього терміна. Щодо правових гарантій, то потрібно зауважити, що ці правові умови, засоби та способи визначають процедуру реалізації прав і свобод людини та громадянина у спосіб і формі, що закріплені національним законодавством держави й актами міжнародного права.

Роль і значення гарантій прав і свобод особи визначають тим, що вони є важливими чинниками в економічній, політико-правовій, культурній та інших сферах життя суспільства, які створюють умови для реальної можливості здійснення прав і свобод особи. Гарантії створюють необхідні юридичні умови для перетворення закріплених у законодавстві прав і свобод людини та громадянина з можливостей на реальність. Для того, щоб детальніше з'ясувати призначення правових гарантій, потрібно проаналізувати погляди вчених-юристів щодо цього виду гарантій. Так, Н. В. Вітрук поділяє правові гарантії на дві групи: 1) гарантії реалізації прав і свобод; 2) гарантії охорони прав і свобод [1, с. 31]. С. Г. Стеценко виділяє такі види правових гарантій: а) стан законодавства, його стабільність і відповідність розвитку відносин у суспільстві, рівень юридичної техніки; б) стан діяльності з попередження й припинення правопорушень. Конституція України створює широку юридичну основу для активізації діяльності із забезпечення юридичних гарантій прав людини та громадянина [7, с. 173].

Усі можливі гарантії забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина прийнято поділяти на загальносоціальні (загальні) та власне правові, юридичні (спеціальні). До загальносоціальних гарантій належать такі: ідеологічні, політичні, економічні, власне соціальні, організаційні. Ті чи інші загальні гарантії завжди є пріоритетними у сфері реалізації відповідної групи прав людини й громадянина. Правові (юридичні) гарантії реалізації прав і свобод людини та громадянина, до яких належить і юридична відповідальність, – це встановлені державою з наданням їм формальної (юридичної) обов'язковості принципи та норми, що забезпечують здійснення зазначених прав і свобод шляхом належної регламентації порядку їх здійснення, а також їх охорони та захисту. До юридичних гарантій належать також юридичні обов'язки та

юридична відповідальність. Під юридичною відповідальністю розуміють встановлений законодавством і забезпечений державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати (понести) позбавлення певних благ, цінностей, які йому належать (позбавлення волі або обмеження у правах, позбавлення прав на майно шляхом його конфіскації, стягнення штрафів тощо). Тобто це форма впливу на порушників, реакція держави на порушення правових норм, прав і свобод людини.

Правові обмеження як елемент (наслідок) юридичної відповідальності можна розглядати й як самостійний і ефективний засіб правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Адже шляхом застосування спеціальних нормативно-правових обмежень створюють умови, які спонукають конкретних осіб до неухильного виконання конституційних обов'язків. Крім того, виконання юридичних обов'язків можуть забезпечувати шляхом заохочення, матеріального стимулювання тощо.

Розвиток юридичних гарантій реалізації прав людини та громадянина поєднують з аналогічним процесом у галузі юридичних гарантій охорони їх прав і свобод. Звідси актуалізують проблему посилення зв'язків і узгодженості різноманітних правових засобів і вдосконалення всіх видів юридичних гарантій охорони прав людини.

Державні органи, громадські організації, посадові особи в межах, встановлених законом, мають займатися виявленням фактів порушень прав і свобод людини, вживати заходів щодо захисту порушених прав і свобод, усунення цих порушень, застосовувати в межах своєї компетенції засоби впливу до винних або притягати їх до відповідальності. Причому нині дуже актуальним є питання запобігання зловживанням службовим становищем посадовими особами, обмеження свавілля чиновників. Існуючий порядок розгляду скарг на незаконні дії посадових осіб не завжди забезпечує об'єктивне вирішення звернень громадян.

Спеціального аналізу заслуговує питання організаційної діяльності державних органів, громадських організацій у забезпеченні, реалізації й охороні прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина. В юридичній літературі його розглядають, однак у цілому це питання досліджено недостатньо. Частково це пояснюють тим, що правова система України перебуває в стані глибокої кризи. Організаційна діяльність компетентних державних органів і громадських організацій щодо забезпечення реалізації вимог правових норм входить до складу юридичних гарантій прав і свобод людини та громадянина; має спеціальну організаційну діяльність державних органів і громадських організацій, спрямовану на максимальне повне забезпечення та реалізацію загальних і спеціальних гарантій прав і свобод людини та громадянина. Навіть за наявності прогресивної та добре налагодженої правової системи, системи прав і свобод людини реалізації їх може й не відбутися, якщо державні органи, посадові особи та громадські організації не здійсню-

ватимуть спеціальної організаційної роботи щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Це загальна умова реальності цих прав, а також усієї системи їх гарантій.

Реалізація прав і свобод є неможливою без їхньої охорони – немає такого права, яке б її не потребувало. Гарантії охорони, які є структурними елементами механізму забезпечення прав і свобод, є водночас гарантіями їхнього здійснення, тобто не можуть існувати за межами реалізації прав і свобод [9, с. 108]. У межах цієї позиції можна дійти висновку, що до порушення прав особи діють засоби охорони, а вже після – засоби захисту. Отже, гарантії відновлення порушеного права можна тлумачити через гарантії захисту в єдиному значенні.

Одним із різновидів правових гарантій прав і свобод людини та громадянина є гарантія їхнього судового захисту. Особливе місце в системі правових гарантій реалізації цих прав є юридична відповідальність. Її специфіка полягає в тому, що захист і охорону прав і свобод людини та громадянина юридична відповідальність забезпечує шляхом гарантування виконання органами державної влади, місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами своїх обов'язків, що кореспондують зазначеним правам та свободам. Тобто, перш за все, ідеться (і це є, на наш погляд, головним фактором) про юридичну відповідальність держави в особі органів державної влади, а також посадових і службових осіб.

Ефективність правових гарантій прав і свобод людини залежить від Основного Закону держави та чинних нормативно-правових актів, розвитку правових принципів, здійснення конституційного контролю, а також від того, як виконують приписи цих законів державні органи та громадські організації, покликані створювати умови для реалізації прав і виконання обов'язків громадянами. Правові гарантії прав і свобод особи, які формують у громадянському суспільстві, залежать від інститутів демократії, економічного становища держави, рівня правового виховання та культури населення, ефективного функціонування та взаємодії гілок державної влади.

У цілому система правових гарантій забезпечує захист прав і свобод людини та громадянина в Україні, але, як відзначають більшість дослідників, відповідні норми права, особливо галузевого, є дещо розрізненими, часто неузгодженими з відповідними нормами Конституції України [2] та іншими законами. Частково це є проявом відсутності належних політичних, економічних та інших загальних гарантій їх здійснення, частково – відсутності чітких концептуальних засад розвитку українського законодавства [5, с. 250].

Сучасний стан правового статусу людини в Україні в різних сферах соціального життя свідчить про недосконалість і розбалансованість механізму забезпечення прав і свобод особи. Проголошення особистих прав і свобод людини та громадянина є важливою, але не єдиною ознакою правопорядку в суспільстві. Необхідно також створити відповідні умови для реалізації прав і

свобод, що повинні забезпечуватися надійною системою їхніх гарантій.

Для гарантування можливості користуватися всіма правами та свободами людини й громадянина держава повинна забезпечити реалізацію конституційних прав і свобод, створити відповідний механізм їх гарантування [6, с. 3]. Основним елементом цієї системи є гарантії, які є цілою низкою конкретних засобів, завдяки яким стає реальним ефективно здійснення громадянами своїх прав і свобод, їх охорона та захист від правопорушення. Їх головне призначення полягає в забезпеченні всіх і кожного рівними правовими можливостями для набуття, реалізації, охорони та захисту суб'єктивних прав і свобод.

На нашу думку, механізм дії гарантій прав людини потребує нагального вдосконалення. Також повинні активно діяти не тільки правові гарантії захисту прав і свобод людини та громадянина, які закріплені нормами права, але й гарантії, які закріплені соціальними нормами: моральними, корпоративними, звичаєвими тощо. Правові гарантії захисту не в змозі у відриві від інших соціальних норм створити достатньо сприятливі умови для повного забезпечення прав і свобод людини. Потрібен певний час для того, щоб суспільні відносини стали моральними, відповідали вимогам етики й, поряд з тим, вимогам закону. Має існувати комплекс правових гарантій прав і свобод громадян, тобто створення можливості, за якої стала б реальною реалізація кожною людиною та громадянином своїх конституційних прав і обов'язків.

Отже, в Україні існує низка правових гарантій, які взаємодіють з іншими гарантіями прав і свобод людини та громадянина. Але насправді гарантування практичної реалізації прав і свобод людини на теренах України ще перебуває на досить низькому – не лише правовому, але й загальнокультурному, світоглядному – рівні.

Важливим напрямом розвитку та вдосконалення юридичних гарантій прав громадянина є встановлення збалансованості правових засобів у забезпеченні правомірної реалізації прав і свобод, а також посилення їх зв'язків із засобами охорони прав, їх поступовий розвиток. Іншими словами, законмірність розвитку узгодженості та врівноваженості розвитку юридичних гарантій охоплює не тільки всю систему, але й складові її підсистеми засобів реалізації та охорони прав людини і громадянина.

Основними факторами підвищення дієвості роботи механізму соціально-правового захисту прав людини, як і інших засобів гарантування цих прав, є: створення ефективних контрольних процедур поновлення порушених прав; вдосконалення правової бази з регулювання та захисту прав і свобод людини на національному та міжнародному рівнях; вдосконалення механізму реалізації конституційних прав і свобод; поширення інформації про права та свободи людини; надання допомоги професійними юристами, що розробляють проблеми прав людини, парламентарям і насе-

ленню; підвищення рівня правової культури та свідомості всіх суб'єктів права [8, с. 110].

Правові гарантії є специфічним правовим засобом забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини та громадянина; першочергового значення вони набувають при практичній реалізації суб'єктивних прав громадянина. Тобто правові гарантії – це передбачені законом спеціальні (специфічні) засоби практичного забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Вони складаються з різноманітних правових і організаційних механізмів (процедур), завдяки яким забезпечують соціально-правову захищеність особи, права та свободи людини та громадянина. За своєю суттю гарантії – це умови, що зобов'язана створити держава для реалізації прав. За змістом – це система заходів, яка спрямована на реалізацію прав (організація охорони здоров'я, відпочинку, соціального забезпечення). За формою гарантії – це передбачені Конституцією та законами України організаційні та правові форми реалізації соціальних прав і свобод.

Ефективність гарантії залежить від рівня розвитку загальноправових принципів, стану економіки, рівня розвитку демократичних інститутів, наявності системи досконалих законів у державі, ефективності механізмів реалізації законів, ступеня правової свідомості та правової культури населення, узгодженості інтересів населення й суспільства в цілому та наявності високо-ефективного органу конституційного контролю. Багатоманітність факторів, які забезпечують реальність прав і свобод, визначає різноманітність їх гарантії.

Висновки. Реальний захист прав людини належить до найгостріших проблем української дійсності. Останніми роками це питання є предметом серйозного наукового аналізу. Прагнення розвинути та зміцнювати демократичну державу неможливо реалізувати без утвердження в суспільній свідомості та соціальній практиці невідчужуваних прав і свобод людини, нормативного закріплення їх гарантії. Держава зобов'язана виявляти активність у забезпеченні прав людини, у створенні матеріальних, організаційних, соціальних, політичних та інших умов для найповнішого використання людиною своїх прав і свобод.

У цілому система правових гарантії забезпечує захист прав і свобод людини та громадянина в Україні, але, як відзначає більшість дослідників, відповідні норми права, особливо галузевого, є дещо розрізненими, часто неузгодженими з відповідними нормами Конституції України та іншими законами. Частково це є проявом відсутності належних політичних, економічних та інших загальних гарантії їх здійснення, частково – відсутністю чітких

концептуальних засад розвитку вітчизняного законодавства, отже, і механізм дії гарантії прав людини потребує нагального вдосконалення. Одними з основних і першочергових кроків удосконалення повинні стати збалансованість правових засобів у забезпеченні правомірної реалізації прав і свобод, вдосконалення правової бази з регулювання та захисту прав і свобод на національному та міжнародному рівнях, вдосконалення організаційної та контрольної діяльності компетентних державних органів і громадських організацій із забезпечення реалізації вимог правових норм, насамкінець, правове виховання суспільства.

Список використаної літератури

1. Витрук Н. В. О юридических средствах обеспечения реализации и охраны прав советских граждан / Н. В. Витрук // Изв. вузов. Правоведение. – 1964. – № 4. – С. 29–38.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія / А. Ю. Олійник – Київ : Алерта : КНТ : Центр навчальної літератури, 2008. – 470 с.
4. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії : монографія / Н. М. Оніщенко – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.
5. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – Київ : Атіка, 2004. – 464 с.
6. Савенко М. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина та їх захист органами конституційної юрисдикції / М. Савенко // Право України. – 1999. – № 2. – С. 3–9.
7. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посіб. / С. Г. Стеценко. – Київ : Атіка, 2008. – 624 с.
8. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
9. Толкачев К. Б. Методологические и правовые основания личных и конституционных прав и свобод человека и гражданина и участие в их защите органов внутренних дел : монография / К. Б. Толкачев. – Санкт-Петербург, 1997. – 175 с.
10. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник / О. Ф. Фрицький. – Київ : Юрінком Інтер, 2003. – 536 с.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2015.

Слабко С. Н. Актуальные проблемы реализации правовых гарантий обеспечения прав и свобод человека и гражданина

В статье раскрыты актуальные проблемы реализации правовых гарантий обеспечения прав и свобод человека и гражданина на современном этапе развития украинского общества.

Ключевые слова: правовые гарантии, права и свободы, человек и гражданин, государственный орган, общественная организация, защита, общественные отношения.

Slabko S. Actual Problems of Implementation of the Legal Guarantees for Insuring the Rights and Freedoms of Human and Civil

This article is devoted to actual problems of implementing legal guarantees of rights and freedoms of man and citizen in the current development of Ukrainian society.

Legal guarantees are a specific legal tool, exercise, health and protection of human and civil rights; they become of paramount importance in practical realization of subjective rights of citizens. That is, the legal guarantees – a statutory special (specific) practical means of ensuring the rights and freedoms of man and citizen. They consist of a variety of legal and institutional mechanisms (procedures) which provided social and legal protection of individuals' rights and freedoms of human and citizen. At its core guarantees are provided that the state is obliged to create for the rights. In content – a system of measures aimed at the realization of rights (Health Organization, recreation, social welfare). The shape guarantees – is provided by the Constitution and laws of Ukraine organizational and legal forms of social rights and freedoms.

In general, a system of legal safeguards protects the rights and freedoms of man and citizen in Ukraine, but, as noted by most researchers, the relevant law, especially the industry is somewhat fragmented, often inconsistent with the relevant provisions of the Constitution and other laws of Ukraine. This is partly a manifestation of the lack of appropriate political, economic and other general guarantees of their implementation, in part – the lack of clear conceptual basis of national legislation, and therefore the mechanism of action guarantees of human rights requires urgent improvement. One of the major improvements and immediate steps should be balanced legal means to ensure lawful exercise of rights and freedoms, improving the legal framework for the regulation and protection of the rights and freedoms at the national and international levels, to improve the organizational and control of the competent state bodies and public organizations to ensure implementation requirements of the law, and finally, the legal education community.

Key words: legal guarantees, the rights and freedoms, human and civil, state organ, public organization, protection, public relations.